

KODOLÁNYI JÁNOS

IRÓI ÚTJA

Eletsorsa, lélekalkata és írói képességei alkalmassá teszik egy oly írói mű megteremtésére, melyben természetes nehézkedéssel és szerkesztésben helyet talál a magyar élet egész időszere problémáiká s kifejezésre jut minden magasabb szükséglete. Noha, mint nemzedéke, életművének csak derekán tart, ebben máris megtalálható egy korszerű történelmi és művészi szintézis összes lényeges alkateleme, s ez a teljesség, a szintetikus alkat emeli ki kortársai közül.

Látszólag csupa diszharmonikus vonás az, amiből életének és művének egésze összeáll, de az ellentétek és küzdelmek nála is, mint minden igazi alkotó tehetségénél, egy mélyebb összhang megteremtését szolgálják. Már életének külső körülményei is az egymást kiegészítő ellentétek szinképét mutatják: gyerekkorát a polgári eredet, még pedig tiszta magyar eredet s a vidéki polgári környezet élményei determinálják, ezekkel párhuzamosan s egyidejűleg a népi élet tapasztalatai és kinyilatkoztatásai, — még pedig egy ősi, romlásnak indult magyar törzs körében, s egy nemzetiség előnyomulásának szemtanujaképpen szerzett tapasztalatok. A szétbomlás látványa mindig erősebb alakító s ösztönzőbb hatású, mint a nyugodt virágzása. A polgári és paraszti életformák züllése, háborúk és forradalmak: egy rendíthetetlennek vélt régi világ összeomlásának látványa oly kitett helyen, mint ahol az u. n. falusi intelligencia él, megrázkódtatásba vitt nem egy kevésbé megviselt idegzetet is, mint az övé. Kodolányinál azonban egy tönkretett gyermekkor szenvedései mélyítik-növelik a benyomások élességét és keserűségét. A családtalan magány, a kitalált ember folytonos éber figyelése, az élet eleven irányítása alatt szerzett történelmi és etikai műveltség, a népi-és természeti háttér, a szociális tapasztalatok, — s mindez egy érzelmi balsors csalódásaitól megvadult, veszedelmet érző, igazságtalanságra vadászó, izgágán, dühösen követelőző lélekkalkat talajára hullva adja a vegyi fermentumot, amely Kodolányi művének csirázódását megindítja.

A társadalmi igazságtalanságok, a megcsalt boldogságvágy kiábrándulásai, az ifjúkor egyoldalú, túlzó kriticismusa, először a szocializmus felé hajlítják. Ebből újabb tapasztalatok s a lélek mélyebb igényei ábrándítják ki; a polgári élettől a kapitalizmus utálatá s az erős faji érzés távolítja el, s így visszatér oda, ahol az örömmel és a szépségnek első kinyilatkoztatásait, a harmoniának első és utolsó sejtelméit kapta; a néphez. Művének első része a keserű tapasztalatok kifejezése, második része pedig a háláé; az összeforrás azonban így is, úgy is teljes. Első érett pillanatában megtelik a magyar élet erkölcsi tényezőivel, elemi igazságai- val, igényeivel és egész problematikájával.

Ennek eredménye elsősorban az, hogy nem ad szabatos meghatározást a magyarságról, — amitől egyébként egész nemzedéke is tartózkodik. Láttuk már Ady, Szabó, Móricz definícióit, típusokba sűrített néprábrát, faji képletet, s könyvünk e részének bevezető soraiban kifejtettük azt is, miért kell az új íróknak a népet,

a magyarságot — a mintáktól eltérően — tömegében éreztetniük. Most eljutottunk az első gyakorlati példához. Egy-egy nép jellege teljes egészében tetteiben fejeződik ki, ábrázolása tehát csak drámai lehet; minden fogalmi meghatározás csak egyes vonásokra, részletekre mutathat rá. A teljes szintézis Kodolányi életének és művének messze időkre szóló eredménye. Sikerült megalkotnia a magyar élet időfölközt, örök drámáját. Ha a magyarság életének nyomai eltörlődnek a földről, az ő műveiből vissza lehetne állítani azt, amit a világ számára ez a szó jelöl: magyar. Nem képről van itt szó tehát, hanem drámáról; ha jellemezni akarjuk, nem vonásokat kell keresnünk, hanem a lelőhelyeket, ahonnan a dráma jeleneteit összeszedte.

Kodolányi drámájába a lelőhelyek közt első helyen a nép áll, a népi élet, még pedig — mint már jeleztük — a fajnak egy muzeális tisztaságban megőrzött töredéke által képviselve, amely nyelvével, jelkölésével, szokásaival sokban ma is eleven archaizmus, s amely igtató élettereje folytán a kifinomult előkelőségnek és a durva dekadenciának külsős, vonzó és ijesztő keverékében mutatja jellemének erőnyit-hibáit. Az ormánysági magyarok ezek, köztük élte le Kodolányi gyerek- és ifjúkorát; de nem csak önkéntelen elemi élményekkel rakodott meg itt, hanem tudatosan is kereste ezeket. Már kamaszkorában elszánt, lelkes és dühös „falukutató” volt. (v. ö. Süllyedő világ); mintha darazsak kergették volna, járta a vidéket, fölturna a nép életének minden redőjét, emlékeit, mult és mai sorsát, tanulmányokat végzett, könyveket és adatokat hajszott fel, mestert keresett (Csikesz Sándor), irányítani próbált, részt vett munkájában, multságában, s ezt a fanatikus robotot mindeddig nem hagyta abba.

A másik forrás, ahonnan a magyarságról való primer élményeit merítette az alföldi **kun-**ság, végül a harmadik forrás: a finnek. **Ujabb** etnikai ismereteink szerint a magyarság alkataiban két népi elem különböztethető meg ma is: az ugoros és törökös magyarság; az előbbi nálunk a dunántúli magyarság örítte meg, teljesebb, keveretlenebb tisztaságában, pedig a finnek, míg alföldön a törökös magyarság alkata konzerválódott. Mindez azt jelenti, hogy Kodolányi a gyakorlati tapasztalás útján jutott el a magyarság etnikumának olyan ismeretére, aminőre eddig egyetlen írónk sem tett szert, s tapasztalatait, történelmi, nép- és földrajzi, társadalmi, nyelvi tanulmányokkal egészítette ki. Ezekből az alkatrészekből áll tehát műveltsége, melyet alapossága miatt az újabb („népi”) nemzedék mintaadó műveltségének nevezhetünk, s amely nagymértékben különbözik a régebbi polgári műveltségtől. Míg emez túlnyomórészt humanisztikus, azaz esztétikai és filológiai elemekből szövődik össze, amaz népi, történelmi és etikai alapokon épült. Ebben a műveltség-alkatban azonban döntő fontosságú, korszerű igények érvényesülnek, s egyúttal erős visszahatás is a polgári művelődéssel szemben. A visszahatás főként az európai-nyugati kultúra ellen irányul, mert ennek uralma a

magyar műveltségnek éppen vitális erőt hanyagolta el s szorította háttérbe: a népi és a történeti értékeket. Európa elvetése azonban ültözött s egészségtelen, kikapcsolása pedig lehetetlen is; ezer esztendő alatt a nyugati műveltségnek annyi eleme szívódott az élet hajszálcsövein át a magyarság alkatába, hogy népi és történeti erőkké változott, amelyeknek semmibevevése megboszuja magát. E népi műveltség célja azonban csakugyan vitális fontosságú: a nép ismerete az egyetlen út, amely erőinek felszabadításához vezet s ezáltal történeti, nemzetmentő feladatának végrehajtására képesíti. Csak így érhető el, hogy idegen népek s idegen eredetű vagy önérdékű kasztok be ne fogják a maguk szolgálatára.

Eredménye viszont a magyarságnak új, módosult szemlélete. Ez a szemlélet, ahogy már mondtuk, szintetikus módon, drámailag ábrázolva áll előttünk Kodolányi regényeiben, s ezért nehéz elemeire bontani. Felismeréseinek természetes következtetése az a tétel, hogy a magyarság a népi jellem megőrzésének, mélybe húzódó, vegetatív, önkonzerválásának köszönheti fennmaradását (Vas fiai). Ebben a szemléletben még nem érvényesül eléggé a kulturális behatások, sőt a nagy történeti megrázkódtatások figyelembe vétele. Így például a kereszténység főlvétele és gyakorlása új élményt jelentett a magyarságnak, s kétségkívül formáló hatása is volt. Azonkívül a nép nem csak ösz-tőneitől s a természettől tanul, hanem történeti tapasztalataiból is; a tatárjárás és töröküldülés, a német uralom pusztításai és üldözései nem egyszer életformáinak teljes feladására kényszerítették, s a nyugalom éveiben vissza-visszatért is a vegetatív elrejtőzésbe, tapasztalatait nem felejtette el, s mindig újra érvényesíti. Ez a felismerés utóbb teljes mértékben előtérbe került Kodolányi szemléletében, a Szent István koráról írt regénysorozatának tanúsága szerint (Emese áma), ahol éppen a kultúrák és életformák találkozásairól van szó.

A történettudománynál is fontosabb azonban Kodolányi művében magának a kultúrának szemlélete. Ez teljességgel etikai jellegű, s természetes folyománya az idealizmusnak, amelylyel az életet tekinti. Középpontjában a nép áll; az élet célja a nép szabadsága, függetlensége, jellemének teljes és akadálytalan kiélése. A nép boldogságát, függetlenségét azonban csak a lelki kultúráltság teszi lehetővé; ennek gyökere és erőforrása a családi, testvéri közösség-érzés, amely a kezdeti fokozatokon élő, természetes, társadalmilag kevésbé tagolt népek kultúráját, életét átjárja, s a mely a nyugati, polgárosult, önzésre alapított társadalom-rendű népekhöz már kiveszett.

A tapasztalatok és szemléletek, amiket felsoroltunk, amint láttuk, szervesen összefüggőek, lezártak s ezáltal igen alkalmasak egy név-szi szintézis megteremtésére; rugalmasak is, azaz széles távlatok miatt könnyen alkalmazhatók minden tárgyra, hiányosságaik pedig pótolhatók. Mik azok az írói eszközök, amelyekkel Kodolányi szemléletét megeleveníti? Elsősorban a realiztikus érzék; ez a formanyelve, amelyet át meg átjárnak ugyan a szeretet és a gyűlölet sarkai közt hánykodó érzések, de nem annyira, hogy romantikus túlzásokra, irrealitásra hevítene, s amelynek gyújtópontja, hőforrása a legnagyobb realitás: az emberi lélek. Az első tünet, amely előadásmódjában szembeötlik: a szertelen őszinteség, a beszédnek olyan közvetlensége, amely szinte mellőzi magának az

írói előadásnak eszközeit. Semmi átvitel, semmi formálás; az író minden belső megmozdulása: élménye, emléke, gyűlölete, haragja, szerelme, tapasztalata, véleménye, abban a pillanatban, mikor benne felmerül, leírott tényévé változik át, s papírra kerül az igazságközlés olyan hevével, hogy megszokott szavaink: őszinteség, hűség, tárgyilagosság stb. nem is illenek rá. Ezek a belső események egyszerűen ábrázolásoknak csapnak fel, valami megfajthetetlen közvetlenséggel, amely a lélektanban és a művészetben egyaránt új tüneménynek látszik. De ugyanígy vagyunk a külső világ képeivel is. Emberek, állatok, tájak, a világnak mozgó, vagy mozdulatlan lényei mind nem a fogalmak, jelzők, igék tükrében visszaverve jelennek meg előttünk, hanem mintha maguk mondanák el önmagukat a saját nyelvükön, a mozgás, az alak, a színek, a szagok beszédével. Némi túlzással azt mondhatnók, hogy eltűnik előlünk az író, a papíros, a szó is, s ott állunk a dolgok közepette, melyek a tény erejével fogadtatják el magukat.

S ugyanezért mégis mindent megtudunk az íróról is, mindent elmond magáról, csak hogy nem úgy, mintha magáról beszélne. Bele tud olyvadni tárgyaiba, de — amire azok nem képesek — meg is tudja szólaltatni őket; s ugyanígy cselekszik saját magával, azaz tárgyává változtatja át, amely ettől fogva közvetlenül maga beszél. A realiztikus ábrázolás diadala ez. Az író nincs jelen, mert átváltozik, tehát éppen ezért jelen van mindenütt, benne lakozik minden tárgyában, s ha megszólaltatja, természetesen maga szólal meg általuk.

Ezek a képességek szinte készen jelennek meg, már első munkáiban, de természetesen bővülnek is az epikai sokrétűség, az életteljesség felé. Velük mutatja be megdöbbentő öntudatossággal élt, rideg gyermekkorát, melynek boldogságvágyát, sovargását a harmonia, a társak után szinte tragikus földcsuszamlásként temette el a szeretetlenség, a gyűlölet s a magány (Szakadékok, Akik nem tudnak szeretni, Feketeviz, Futótűz.) Ormányosági parasztregényeit is ebben a „naturalista” lélekállapotban, a csalódás, a keserűség, a gyűlölet inspirációja alatt írja, de itt már a részvét, a javításvágy árama is megrezdülnek benne. Tudja, hogy a paraszt lelkinymora, önzése, anyagimádata, bűne, halálbuhullása nem csak az ő vétké, s hogy pompás tulajdonságainak, minden más fajtánál külön, szebb adományainak ciklódásáért mások a felelősek. Ennek a déceg, tüzes, nagyraihivatott, de erkölcsét vesztett („cédává lett”) kisebesedett testű, sárbaaposott népek jelképe Szép Zsuzska, s „zárt, sajátságosan édes-bús, költői, betegesen érzékeny, sőt, halálvágytól átlengett” élete elkallódásának története a regény, Kodolányi első regénye. A Börtönben a bűnök, az önzés paroxizmusát akarja megmutatni, az anyaguralmánál tetőfokát az emberen; Földindulás című drámájában a közlelkiismeret közönyét.

A Tavaszi fagy elmondja találkozását és szakítását a polgári világgal, a Fekete viz pedig a népi élet s a természet idilljeinek, a szeretetnek első kinyilatkoztatásait. Művének beíró történetét, lelki háttérét önéletrajzában (Süllyedő világ) tárja föl, s megértjük belőle, hogyan szabadult föl lassan a gyermekkor nagy földcsuszamlása alól, s hogyan jutott el történeti regényeihez, vagyis az összhang, a kiteljesülés, az emberi és az írói szintézis átéléséhez.

VARKONYI NÁNDOR,